

عناصر تمدنی معنویت و مقاومت رهبر شهید انقلاب در دوران اسارت و تبعید: بر اساس کتاب «خون دلی که لعل شد»*

زهرا سلیمانی شیخ‌آبادی^۱

مریم نساج^۲

چکیده

این پژوهش با هدف واکاوی ریشه‌های تمدنی معنویت و مقاومت در دوران پیش از رهبری آیت الله خامنه‌ای، بر اساس خاطرات کتاب «خون دلی که لعل شد» انجام شده است. پرسش اصلی پژوهش این است که تجربیات دوران اسارت و تبعید، چه نقشی در شکل‌گیری و تقویت مؤلفه‌های تمدنی کلیدی در شخصیت ایشان داشته است. روش تحقیق، کیفی از نوع تحلیل مضمون است. فرضیه اصلی این است که دوران اسارت و تبعید رهبر شهید، بستری حیاتی برای تقویت مؤلفه‌های تمدنی کلیدی در شخصیت ایشان فراهم کرد که این بستر در شکل‌گیری و تثبیت انقلاب اسلامی به عنوان مقدمه تمدن نوین اسلامی نقشی بنیادین داشت. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شاخصه‌هایی همچون ارتباط عمیق با خداوند، بصیرت سیاسی، ایستادگی در برابر ظلم و نیز پیوند مستمر با اقشار مختلف مردم، از ارکان اصلی این عناصر تمدنی بوده‌اند. این ویژگی‌ها، زیرساخت‌های لازم برای رهبری مقاوم، بصیر و مردمی را فراهم آورده و در تدوین سیاست‌های داخلی و خارجی انقلاب اسلامی تأثیر تعیین‌کننده‌ای داشتند. نتایج تحقیق حاکی از آن است که تجربیات دوران رنج تبعید و اسارت، نه تنها مانع پیشرفت نبوده بلکه مانند شتاب‌دهنده‌ای قدرتمند برای نهادهای سازشی هویت تمدنی عمل کرده و الگویی بومی برای مقابله با تهاجم فرهنگی و سیاسی ارائه داده است. این پژوهش با تبیین پیوند میان رنج‌های دوران اسارت و تبعید، درک عمیق‌تری از میراث تمدنی رهبر شهید انقلاب اسلامی ارائه می‌دهد. داده‌های استخراج شده با نرم افزار MAXQDA نشان داده و تحلیل شده‌اند.

کلیدواژگان: رهبر شهید، معنویت، مقاومت، تبعید، اسارت، تمدن.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۱/۲۴ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۰۶ / مقاله پژوهشی

۱. استادیار، گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول) / z.soleimani@cfu.ac.ir

۲. استادیار، گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران / nassaj@cfu.ac.ir

مقدمه

تمدن اسلامی همواره در بستر مقاومت و بازسازی هویت خود شکل گرفته است. این پدیده، از تولد در برابر ساختارهای جاهلی و شرک‌آلود تا احیای مجدد در دوران یورش مغولان، نشان‌دهنده تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری ذاتی این تمدن است (هودگسون، ۱۳۹۴، ۱۸۰-۱۶۰؛ مورگان، ۱۳۸۸، ۲۲۰-۲۰۰). در دوران معاصر نیز گفتمان مقاومت در برابر استعمار، کانون بازاندیشی برای یافتن الگوی پیشرفت بومی بوده است (سید احمدخان، ۱۳۹۰، ۷۰-۵۰).

این فرآیند تاریخی نشان می‌دهد که مقاومت، صرفاً یک تاکتیک دفاعی موقت نیست، بلکه جزئی سازنده و بنیادین از پروژه‌ی بلندمدت تمدن‌سازی است که تداوم، پویایی و اصالت یک تمدن را تضمین می‌کند (حداد عادل، ۱۳۹۲، ۹۵-۸۵ و ۲۰۵). بنابراین درک عمیق از رابطه مقاومت و معنویت با تمدن‌سازی، کلید اصلی برای تبیین آینده تمدن نوین اسلامی است.

در این چارچوب نظری، بررسی دوران اسارت و تبعید رهبر شهید انقلاب اسلامی، آیت الله سید علی خامنه‌ای (۱۳۴۲-۱۳۵۷)، از منظر تمدنی حائز اهمیت ویژه‌ای است. چرا که ادبیات موجود معمولاً تمرکز خود را بر دوره حکمرانی و دستاوردهای پس از انقلاب گذاشته، اما پژوهش‌های اخیر نشان می‌دهند که تأثیر رهبران تحول‌آفرین به عنوان سازندگان نهادها و تولیدکنندگان معنا تنها در دوره قدرت خلاصه نمی‌شود (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۷، ۱۱۰-۸۵). دوره مبارزه و مقاومت پیش از انقلاب، به عنوان مرحله «شکل‌گیری سرمایه نمادین» و «تدوین پروژه تمدنی»، اهمیت بنیادین دارد. این دوره، بستری است که در آن گفتمان‌های جدید شکل می‌گیرند، شبکه‌های اجتماعی تقویت می‌شوند و هویت جمعی بازتعریف می‌گردد.

حیات رهبر شهید انقلاب در دوران پیش از پیروزی، به ویژه در دوره‌های تبعید و اسارت، نه تنها یک رخداد سیاسی، بلکه یک فرایند تمدنی خرد است. در این دوران، پیوند ناگسستنی میان معنویت و مقاومت به تولید الگویی برای نوزایی تمدنی انجامید. در واقع دوران تبعید و اسارت، نمونه‌ای بارز از حکمت‌آموزی تمدنی در کوران مبارزه است. این دوره نشان می‌دهد که تمدن‌سازی از دل مقاومت معنادار زاده می‌شود و رهبران تمدن‌ساز، پیش از ساختن نهادهای رسمی، گفتمان و سرمایه اجتماعی خود را می‌سازند (توین‌بی، ۱۳۶۶، ۱۳۲).

تأثیر رهبر شهید بر تمدن‌سازی، ریشه در همین فرآیند تولید معنا، تقویت عصبیت دینی و شبکه‌سازی در سخت‌ترین شرایط دارد.

با وجود اهمیت این موضوع، پژوهش‌های اندکی به واکاوی دقیق عناصر تمدنی در این دوران خاص پرداخته‌اند. اکثر مطالعات، جنبه‌های سیاسی یا نظامی مقاومت را بررسی کرده و کمتر به بعد تمدنی و معنوی آن به عنوان زیربنای ساختار آینده پرداخته‌اند. این خلأ پژوهشی، ضرورت انجام مطالعه‌ای عمیق و کیفی را ایجاب می‌کند تا نشان دهد چگونه رنج‌های اسارت می‌تواند به سرمایه‌ای معنوی تبدیل شده و زیربنای یک تمدن پایدار را بنا نهد.

لذا این پژوهش با هدف بررسی و تحلیل عناصر تمدنی معنویت و مقاومت در دوران اسارت و تبعید رهبر شهید، بر اساس کتاب «خون دلی که لعل شد» و با روش تحقیق کیفی از نوع تحلیل مضمون انجام شده تا با واکاوی اسناد زیسته رهبر شهید انقلاب، چگونگی تبدیل چالش‌های اسارت و تبعید به فرصت‌های تمدنی را تبیین کند و مدلی از تمدن‌سازی در بستر مقاومت و معنویت ارائه دهد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با روش تحقیق کیفی از نوع تحلیل مضمون انجام شده است. تحلیل مضمون یک روش کیفی برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوهای درون یک مجموعه داده است (Braun and Clarke, 2006, 15-21). روش تحلیل موضوعی براون و کلارک یک فرآیند شش مرحله‌ای است: ۱. آشنایی با داده‌ها ۲. تولید دسته‌های کدگذاری ۳. تولید مضامین ۴. بررسی مضامین ۵. تعریف و نامگذاری مضامین ۶. یافتن نمونه‌ها. آشنایی با داده‌ها شامل بازخوانی داده‌هاست. تولید کدها مستلزم علامت‌گذاری داده‌ها و سپس تطبیق آن‌هاست. تولید مضامین مستلزم آن است که محقق کدهای اولیه را در قالب مضامین بالقوه گردآوری کند و تمام داده‌های مربوط به مضمون خاص را جمع‌آوری کند. بررسی مضامین، فرآیند بررسی این موضوع است که آیا مضامین در رابطه با عصاره‌های کدگذاری شده و کل مجموعه داده‌ها کار می‌کنند یا خیر. تعریف و نامگذاری مضامین شامل تعیین قلب آنچه هر مضمون منتقل می‌کند و در نهایت یافتن نمونه‌ها مستلزم آن است که محقق مجموعه‌ای از نمونه‌های قانع کننده را انتخاب کند و ارائه دهد (Berelson, 1952, 58-61).

تحلیل مضمون تلاش می‌کند تا معانی را در یک بدنه گفتمان معین به شیوه‌ای سیستماتیک توصیف کند (Janis & Irving, 1949, 94). تحلیل مضمون تلاش می‌کند توصیفات غیررسمی‌تر ارائه دهد و ماهیت اعمال شده به خواننده یا شنونده را به طور عینی نشان دهد (Elo & Kyngäs, 2008, 21-38). تحلیل مضمون یک تکنیک تحقیقاتی برای استنتاج‌های تکرارپذیر و معتبر از داده‌ها به متن آن‌هاست (Manning, J., & Kunkel, A., 2014, 69-73). طبق گفته لینکلن و گوبا^۱ (۱۹۸۵)، داده‌ها باید قابل انتقال، قابل اعتماد و قابل تأیید باشند. قابلیت اطمینان به فرآیندی اشاره دارد که در آن محققان

1. Lincoln, Y. S., & Guba

به صراحت نشان می‌دهند که چگونه به یافته‌های خود رسیده‌اند و محققان یادداشت‌های خود را به روشی سیستماتیک شرح می‌دهند تا ارتباط بین داده‌ها و یافته‌ها را نشان دهند. این امر با یادداشت‌هایی که ارتباطی بین یافته‌ها و داده‌های اصلی مانند قوانین تصمیم‌گیری برقرار می‌کند، حاصل می‌شود.

محققان شکاف بزرگ را در تحقیق کیفی تحلیل داده‌ها می‌دانند (Tracy, 2013, 117) برای تحلیل داده‌ها از کدگذاری استفاده شده است. در کدگذاری دقیق می‌توان به تحلیلی دقیق داده‌ها دست یافت (Creswell, 2012, 132).

در این پژوهش عناصر تمدنی معنویت و مقاومت رهبر شهید آیت‌الله خامنه‌ای در دوران اسارت و تبعید، با بهره‌گیری از روش تحقیق کیفی و از نوع تحلیل مضمون و با روش شبکه‌ای تحلیل شده است. دلیل انتخاب این روش، تمرکز آن بر استخراج الگو و مضامین معنادار از متن است. تحلیل مضمون به محقق اجازه می‌دهد تا ضمن حفظ عمق و غنای داده‌های کیفی، مفاهیم پنهانی و تمدنی موجود را استخراج و طبقه‌بندی کند. در واقع تحلیل مضمون پل ارتباطی بین «متن خاطرات» و «عناصر تمدنی» است. جامعه پژوهش شامل کلیه متون منتشر شده از خاطرات آیت‌الله خامنه‌ای است. نمونه پژوهش، کتاب «خون دلی که لعل شد» می‌باشد که به دلیل جامعیت و تمرکز بر دوران اسارت و تبعید به عنوان منبع اصلی انتخاب شده است. در این پژوهش، ابتدا کتاب «خون دلی که لعل شد» به طور کامل مطالعه شد و یادداشت‌برداری اولیه انجام گرفت و بخش‌های مرتبط با معنویت و مقاومت مشخص شد. سپس متن به صورت خط به خط بررسی شد و کدگذاری صورت گرفت. کدگذاری، با هدف ارائه تصویری جامع و عمیق از تجربیات و مواضع ایشان در این دوران و تبیین نقش آن‌ها در شکل‌گیری میراث تمدنی ایشان، اتخاذ شده است. سپس کدها بر اساس شباهت معنایی در کنار هم قرار گرفته و بازبینی مضامین صورت گرفت و در نهایت ۳۵ مضمون ثانویه باقی ماند که

در قالب ۳ مضمون اصلی سازماندهی گردید و داده‌ها با نرم‌افزار MAXQDA تحلیل شد.

پیشینه پژوهش

تحقیقات متعددی در زمینه معنویت، مقاومت و نقش آن‌ها در تمدن‌سازی انجام شده که هر یک به جنبه‌ای از این موضوعات پرداخته‌اند. برای نمونه محمدی (۱۳۹۸) در پژوهش «نقش معنویت در تاب‌آوری جوامع در برابر بحران‌ها» به بررسی نقش معنویت در افزایش تاب‌آوری جوامع در برابر بحران‌های طبیعی و اجتماعی پرداخته و نشان می‌دهد که باورهای مذهبی و معنوی می‌توانند به افراد کمک کنند تا با سختی‌ها کنار آمده و از پس آن‌ها برآیند.

حسینی (۱۴۰۰) در پژوهش «مقاومت معنوی در برابر سلطه فرهنگی» به بررسی چگونگی استفاده از معنویت به عنوان ابزاری برای مقاومت در برابر سلطه فرهنگی و حفظ هویت فرهنگی در جوامع تحت سلطه پرداخته است.

فرانک (۱۳۸۵) در کتاب «در جستجوی معنا» به بررسی تجربیات معنوی بازماندگان هولوکاست پرداخته و نشان می‌دهد که چگونه یافتن معنا در زندگی، حتی در شرایط سخت و دشوار می‌تواند به افراد کمک کند تا زنده بمانند و با درد و رنج خود کنار بیایند.

فولادی (۱۳۸۹) در پژوهش «تمدن و معنویت» به بررسی تاریخی و مفهومی رابطه بین تمدن و معنویت در فرهنگ ایرانی می‌پردازد و اهمیت این رابطه را در شکل‌گیری هویت فرهنگی بررسی می‌کند.

حداد عادل (۱۳۹۲) در پژوهش «معنویت در تمدن اسلامی» به بررسی نقش تصوف و عرفان در تمدن اسلامی پرداخته و اهمیت این شاخه‌ها را در حفظ و توسعه معنویت در تمدن اسلامی مورد بحث قرار داده است.

ابراهیمی (۱۳۹۹) در پژوهش «نقش ارزش‌های اخلاقی در تمدن‌سازی» نشان می‌دهد که چگونه ارزش‌های اخلاقی می‌توانند به ایجاد جوامع عادلانه‌تر و پایدارتر کمک کنند.

رحیمی (۱۴۰۱) در پژوهش «مقاومت در برابر ظلم و ستم از دیدگاه قرآن» نشان می‌دهد که قرآن مسلمانان را به مبارزه با ظلم و ستم تشویق می‌کند.

محمودی (۱۳۹۷) نیز در پژوهش «نقش امید و معنویت در سلامت روان» به بررسی رابطه بین امید، معنویت و سلامت روان پرداخته و بر این است که باورهای مذهبی و معنوی می‌توانند به افراد کمک کنند تا با استرس و اضطراب مقابله نموده و سلامت روان خود را حفظ کنند.

نقیبی (۱۴۰۲) در پژوهش «معنویت و احیای تمدن اسلامی» با تکیه بر آموزه‌های دینی و معنوی، به بررسی راهکارهای احیای تمدن اسلامی و بازگشت به ارزش‌های اصیل اسلامی پرداخته است.

پژوهش حاضر با تمرکز بر تحلیل عناصر تمدنی معنویت و مقاومت در دوران اسارت و تبعید رهبر شهید انقلاب، قبل از انقلاب اسلامی ایران، رویکردی نوآورانه دارد. پژوهش‌های پیشین بیشتر به بررسی نقش معنویت و مقاومت در شرایط عمومی‌تر پرداخته‌اند. در حالی که پژوهش حاضر با استناد به خاطرات شخصی رهبر شهید، به بررسی عمیق‌تر و دقیق‌تر این عناصر در یک دوره زمانی خاص می‌پردازد و به دنبال تبیین نقش آن‌ها در شکل‌گیری میراث تمدنی ایشان است.

مبانی نظری

یکی از مبانی نظری تحقیق حاضر معنویت است که علامه طباطبایی، آن را فراتر از عبادات فردی می‌داند. از نظر ایشان، معنویت یعنی بیداری فطرت الهی و اتصال انسان به منبع هستی که بحران‌های مدرن ناشی از فراموشی آن حقیقت متعالی است. در واقع جامعه بدون اتصال به عالم قدسی دچار پوچی و انحطاط می‌شود (طباطبایی، ۱۳۶۵، ۲۲۰-۲۰۰). بنابراین معنویت در این پژوهش نیروی محرکه‌ای است که به انسان توانایی عبور از مادیات و رسیدن به کمال مطلق را می‌دهد.

مقاومت نیز نوعی ایستادگی عقیدتی و سیاسی است که ریشه در باورهای توحیدی دارد. مقاومت پاسخی آگاهانه در برابر ظلم و استبداد است که برای حفظ هویت اسلامی ضروری است (مصباح یزدی، ۱۳۸۰، ۳۷۰-۳۵۰).

برای تبیین ماهیت تمدن اسلامی، نمی‌توان از نظریه‌های جامعه‌شناسی کلاسیک فراتر رفت. ابن‌خلدون تمدن را مرحله‌نهایی تکامل اجتماعی می‌داند که در آن عصبیت به اوج خود رسیده و منجر به تشکیل دولت و شهرنشینی می‌شود. او معتقد است که تمدن بدون دین و اخلاق پایدار نخواهد ماند و سقوط تمدن‌ها زمانی رخ می‌دهد که عصبیت تضعیف شود و فساد اخلاقی رواج یابد (ابن‌خلدون، ۱۳۷۹، ۱۸۰-۱۵۰). در این دیدگاه، تمدن اسلامی نه یک پدیده صرفاً مادی، بلکه ترکیبی از عقلانیت، اخلاق و توحید است که در بستر تاریخ شکل می‌گیرد.

توین‌بی تمدن‌های زنده را تمدن‌هایی می‌داند که در برابر چالش‌ها (مانند اسارت، تبعید یا تهاجم) واکنش خلاقانه نشان می‌دهند. او معتقد است که بحران‌ها، موتور محرک رشد تمدنی هستند و تمدن‌هایی که در برابر چالش‌ها تسلیم می‌شوند، دچار مرگ می‌گردند (توین‌بی، ۱۳۶۶، ۱۲۰-۱۰۰).

در خصوص رابطه مقاومت و معنویت با تمدن باید گفت که معنویت واقعی، انسان را از ترس‌های دنیوی آزاد می‌کند و این آزادی، بستر اصلی مقاومت در برابر ظلم را فراهم می‌آورد. در واقع معنویت موتور محرک و مقاومت جهت‌دهنده حرکت است؛ بدون معنویت، مقاومت کور است و بدون مقاومت، معنویت منفعل است (حداد عادل، ۱۳۹۲، ۶۰-۴۵).

بر اساس این مبانی، دوران اسارت و تبعید رهبر شهید انقلاب، نه یک شکست، بلکه یک چالش (توین‌بی، ۱۳۶۶، ۱۳۲) بود که با تکیه بر عصییت (ابن‌خلدون، ۱۳۷۹، ۱۵۰) و معنویت فطری (طباطبایی، ۱۳۶۵، ۲۰۰) منجر به شکل‌گیری یک پاسخ خلاقانه و تقویت مقاومت عقیدتی (مصباح‌یزدی، ۱۳۸۰، ۲۵۰) شد. این فرآیند، زیربنای نظری و عملی تمدن نوین اسلامی را در دوران پیش از انقلاب بنا نهاد.

یافته‌های پژوهش و تحلیل

در این پژوهش نخست دوران اسارت و تبعید رهبر شهید انقلاب آیت‌الله خامنه‌ای مورد بررسی قرار گرفته و سپس جملات مهم در زمینه تمدن‌سازی و میراث تمدنی ایشان استخراج شده و مقوله‌های بنیادین آن احصا گردیده که برخی از این جملات به عنوان نمونه در جدول زیر نشان داده می‌شود. سپس در جدول دوم مقوله‌های مشابه از کدگذاری باز کنار هم گذاشته شده و کدگذاری انتخاب و عناوین مشخص می‌گردد و در نهایت عناوین تمدن‌ساز نهایی تبیین می‌شود.

جدول ۱: کدگذاری باز عناصر تمدنی معنویت و مقاومت رهبر شهید آیت الله خامنه‌ای در دوران اسارت و تبعید

کدگذاری باز	متن استخراج شده از خاطرات کتاب «خون دلی که لعل شد»
حفظ آرامش در شرایط بحرانی	به افسر جوانی که با لحنی تند به سرزنش من پرداخت، با آرامش پاسخ دادم تو کاری بیش از اعدام من نمی‌توانی انجام دهی. صلاحیت اعدام من را هم نداری. آنچه در اختیار توست کمتر از اعدام کردن است. پس هر کاری می‌خواهی بکن.
پیوند بین روحانی و مردم و مردمی بودن	مردم شهر بیرجند به من به چشم همملی و محبت می‌نگریستند و من خوشحال بودم که مردم این شهر علی‌رغم ترس از قدرت اسدالله علم (وزیر دربار) با مبلغان اسلام چنین همبستگی عاطفی دارند.
درک اهداف و روش‌های تبلیغی دشمن	بازپرس نظامی می‌کوشید با تصویر کردن اوضاع ناآرام مشهد، در دل من وحشت ایجاد کند.
حفظ امید به آینده	صلابایی از اتاق مجاور که در آن زندانی بودم، شنیدم که با خواندن بیت شعری، به دل آرامش می‌داد و برای مقابله با این وضع، به انسان عزم و اراده می‌بخشید. این شعر در من احساس آرامش به وجود آورد و تنهایی و غربت را از دلم زدود.
درک روش‌های تبلیغی دشمن و ارائه پاسخ‌های مناسب	افسر جوانی در زندان با گستاخی صدا زد: آشیخ ریش را تراشیدند؟ فوراً پاسخ دادم که بله سال‌ها بود که چانه‌ی خود را ندیده بودم و حالا می‌بینم. اجازه ندادم خشنود و دلخوش شود.

بهره‌گیری از آموزه‌های قرآن برای یافتن پاسخ سؤالات	به قرآن تفأل زدم، این آیه آمد: «فلا يستطيعون توصيه ولا الى اهلهم يرجعون» (یس: ۵۰) روز و روزهای بعد فرا رسید ولی من آزاد نشدم.
بهره‌گیری از آموزه‌های قرآن برای یافتن پاسخ سؤالات؛ درک درست از اوضاع	برای رفتن به زاهدان با قرآن استخاره کردم. آیه ۴۸ سوره توبه آمد. با کلمه «و قلبوا لک» دریافتیم که وظیفه من در زاهدان دشوار است. اما ان شاء الله موفق خواهم شد.
کنترل احساسات و حفظ آرامش در شرایط بحرانی	رئیس پلیس نه جواب سلامم را داد و نه سرش را بلند کرد؛ در مقابل، روی شیک‌ترین مبل اتاق نشستم و خود را به چیزهایی مشغول کردم که حاکی از بی‌توجهی به او بود.
درک روش‌های تبلیغی دشمن و ارائه پاسخ‌های مناسب	رئیس پلیس به نرمی سخن گفت تا مرا نرم کند و بعد تندی کند و هر چه می‌خواهد به من دیکته کند. اما من قاطعانه سخن گفتم تا او را ناامید کنم.
درک روش‌های تبلیغی دشمن و ارائه پاسخ‌های مناسب	شما کاری بیش از کشتن من از دستان بر نمی‌آید و من خود را برای کشته شدن آماده کرده‌ام. پس مرا از چه می‌ترسانید؟
تحمل رنج‌ها با حفظ اعتقاد	کوشیدند از طریق توهین و تمسخر نسبت به من جنگ روانی کنند؛ ولی بحمده الله من تسلیم نشدم، سست نشدم و شکست نخوردم. در عین حال زجر زیادی کشیدم.
مهربانی با زندانبان‌ها	زمانی که تحت‌الحفظ دو مأمور مرا به تهران می‌بردند متوجه نگاه مأموران به دفتر خود شدم. در دفتر سفینه غزل، ذیل شعری نوشتم: این آیات را در هواپیمایی که مرا به همراهی دو مأمور خوش اخلاق از زاهدان به جایی نامعلوم می‌برد، نوشتم. این عبارت اثر مثبتی بر هر دوی آن‌ها گذاشت.

به مأمور همراه خود گفتم قدر مرادبان که به خاطر من سوار هواپیما شدی. خنده‌ای از ته دل کرد که برخاسته از احساس رضایت و خوشبختی بود.	شوخی طبیعی با زندانبان‌ها
به قرآن پناه بردم و با صدای بلند به قرآن خواندن پرداختم.	مطالعه قرآن به عنوان منبع آرامش و امید
با سایر زندانیان آشنا شدم و آن‌ها با من مأنوس شدند.	دوستی و معاشرت با سایر زندانیان
در زندان با «آل ناصر کمی» جلساتی داشتم که به زبان عربی، انگلیسی و ترکی درس‌هایی راجع به قواعد زبان عربی و مشکلات اسلام در عصر حاضر و سلطه طاغوت‌ها و ارتباطات تشکیلاتی بود.	دوستی و معاشرت با سایر زندانیان / تحلیل مسائل و رویدادها و یافتن راه حل‌های مناسب
در زندان برای سایر زندانیان راجع مسائلی مانند مصیبت امام حسین (علیه السلام)، زندگی امیرالمؤمنین (علیه السلام) و عدالت آن حضرت، ویژگی‌های حاکم اسلامی و رژیم حاکم صحبت می‌کردم.	ایجاد همبستگی و همکاری با سایر زندانیان / انتقال پیام‌های مهم به دیگران از طریق سخنرانی و برگزاری جلسات در زندان
در زندان به دید و بازدید همدیگر می‌رفتم. حتی فردی ارمنی نیز در زندان با ما مأنوس بود.	ایجاد همبستگی و همکاری با سایر زندانیان
حتی در زندان به نظافت سلول اهمیت می‌دادم. اما دیگران مراعات نمی‌کردند.	تلاش برای حفظ سلامت جسمی در شرایط سخت زندان
بعد از آزادی از زندان، شیرینی خریدم و به زندان رفتم و با برادران زندانی دیدار کردم و شیرینی را میانشان تقسیم کردم.	حفظ ارتباط با دوستان زندانی
در زمان اسارت در زندان، امام جماعت نظامیان زندانی بودم و پس از نماز برایشان سخنرانی می‌کردم.	دوستی و روابط عاطفی با سایر زندانیان

امتناع از همکاری با زندانبان و همملی زندانیان	افسر مسئول زندان، مرا از نماز جماعت و سخنرانی برای زندانیان منع کرد. این مسأله باعث افزایش همملی نظامیان با من شد.
حفظ ارتباط با عزیزان در زندان	در زندان یکی از افسران، فرزندم مصطفی را که کودکی دو ساله بود، بغل گرفته و به سوی من آمد. او را گرفتم و بوسیدم اما فراق طولانی سبب شده بود فرزندم مرا نشناسد و با حیرت به من می‌نگریست. لذا او را به همسرم که اجازه ملاقات نداشت، برگرداندند.
حفظ امید به آینده	در زندان، نوشتن یادداشت‌های روزانه زندان را شروع کردم؛ اما تا پایان ادامه ندادم.
کنترل احساسات و حفظ آرامش	در زندان پاسخ سخنان رئیس بازجویی را که با سرزنش و تشر بود، با همان تندی می‌دادم و گاه بدون اعتنا به حرف‌هایش خاموش می‌ماندم.
تحمل رنج‌های روحی	مأموران ساواک مرا به باد ناسزا و توهین گرفتند و من برای رویارویی و دادن پاسخ به آنان آماده‌تر از قبل بودم.
امید به آینده و عدم تسلیم در برابر شرایط سخت	در زندان به تکمیل ترجمه کتاب اسلام و مشکلات تمدن سید قطب پرداختم.
دفاع از تفکر ضد صهیونیستی	در زندان خبر شنیدن درگذشت جمال عبدالناصر تأثیر بسیار دردناکی بر من داشت. او نماد مقاومت برادران مسلمان عرب در برابر نیروهای صهیونیستی منطقه بود.
پناه به قرآن به عنوان منبع آرامش	بعد از خبر درگذشت عبدالناصر، بزرگترین مایه تسلی من گوش دادن به تلاوت‌های قرآنی رادیو «صوت العرب» بود.

تکلم با زبان مشترک ترکی با یکی از زندانیان در زندان به ایجاد انس و محبت بین ما منجر شد.	ایجاد همبستگی با سایر زندانیان
در گوشه‌ای از حیاط زندان، ارتشی‌ها دور من می‌نشستند و من با صحبت‌های گوناگون- اعم از داستان و اخبار و نکات جالب- سرشان را گرم می‌کردم.	دوستی با سایر زندانیان
در ماه رمضان در زندان به یاد لحظات شادی آور و فرح‌افزای سرفسره افطار در کنار خانواده اقدام.	تحمل سختی دوری از خانواده
در زندان همسرم برایم غذاهای خوشمزه و متنوعی فرستاد. به قدر کفایت از آن برداشتم و باقی را برای سایر زندانیان فرستادم.	همدلی با سایر زندانیان و تلاش در کاهش آلام آنان
در شب‌های رمضان در زندان فرصت دعا و ذکر و تلاوت فراهم شد. این فرصت‌ها جهت تربیت نفس و توجه به پروردگار و تدبیر در آیات قرآن، برایم سودمند بود.	تمرین مستمر دعا و نیایش و قرآن در لحظات دشوار
با رواج مواد مخدر در زندان به فکر نجات افراد در این محیط فاسد و سراسر آلوده برآمدم. برای زندانیان وعظ کردم و مرگ و آخرت و حساب قیامت را به آنها متذکر شدم.	هدایت و آگاهی‌بخشی به دیگران
در زندان نسبت به تخلفات غیرقانونی آنجا نسبت به خودم مانند عدم اجازه ملاقات با خانواده و دوستانم اعتراض می‌کردم.	ایستادگی در برابر قانون شکنی‌ها
نوشتن لایحه دفاعیه مستند بر مواد قانونی و منطقی در زندان و رد وکیل مدافع صوری موجب حیرت مأموران زندان شد.	تسلط به مسائل حقوقی

حفظ عزت و کرامت نفس	افسر جوانی گفت: به مصلحت شماس که وانمود کنی فردی ساده و فریب خورده هستی. اما من در برابر دادگاهی که علما را به دیدهٔ حقارت می‌نگریست، نمی‌توانستم خود را این چنین نشان دهم.
حفظ ارتباط با سایر زندانیان	با صدای بلند با نگهبانان زندان صحبت کردم تا زندانیان صدای مرا بشنوند و به آن‌ها روحیه بدهم.
عدم تسلیم در مقابل زورگویی	با صدای بلند از دادن عمامه‌ام به نگهبان زندان خودداری کردم تا سایر زندانیان که در سلول‌هایشان بودن صدایم را بشنوند. چنین حرف‌هایی دل‌های ترسان را آرامش می‌بخشید.
توکل به خدا و حفظ ارتباط با او	استغفار کردم و به خدا توکل نمودم و به او پناه بردم.
تحمل شکنجه جسمی و روحی	یکی از مأموران در زندان با تمسخر و استهزا صدای مرا تقلید می‌کرد و چند ضربه به صورتم نواخت و مرا به زمین انداخت. بعد با شلاقی شروع به زدن کردند.
تحمل شکنجه و حفظ اصالت و استواری عقیده	در حین شکنجه از من می‌خواست از فلان کس یا از نهضت اسلامی بیزاری بجویم اما من اظهار مخالفت می‌کردم.
تحمل شکنجه و حفظ اصالت و استواری عقیده	یکی از مأموران در اتاق شکنجه، محاسن مرا می‌گرفت و به زمین می‌انداخت و بعد با کشیدن محاسنم مرا بلند می‌کرد.
بهره‌گیری از آموزه‌های قرآن	در ماه رمضان در زندان قرآن خواندم و خیلی هم حفظ کردم.
تحمل شکنجه جسمی	توأم شدن شکنجه با تلاوت و روزه چشم مرا ضعیف‌تر کرد.

به خدا توسل کردم که ریش مرا تراشند.	تمرین مستمر دعا در لحظات دشوار
گاهی با همان آهنگ تلاوت قرآن، به زبان عربی با زندانی شکجه شده حرف می‌زدم و او را به صبر و حق سفارش می‌کردم.	تحمل شکجه با حفظ اعتقاد و امید به آینده و دعوت دیگران به صبر
پس از شش ماه اجازه دادند که تنها یک تماس تلفنی داشته باشم. ترجیح دادم به منزل پدرم تلفن کنم.	حفظ ارتباط با خانواده برای تقویت روحیه
استفاده از موریس برای ارتباط با سلول‌های مجاور در زندان	تلاش برای ارتباط با سایر زندانیان
مقداری از غذای خود را به یکی از زندانیان جدید دادم و باب صحبت را با او باز کردم و توانستم زمینه ارتباط او با همسرش را که در یکی از سلول‌های همین زندان بود، فراهم کنم. در آخر گفت کسی را در عمرم از جهت سعه صدر و عدم تعصب مانند شما ندیدم.	تلاش برای ارتباط با سایر زندانیان / انجام عمل و رفتار با نیت خالص و بدون تعصب
شنیدن صدای اذان صبح در زندان لذتی در جانم بر می‌انگیخت و برایم شفاف‌انگیز بود	یاد خدا و اعتقادات یادآور امید و یاری الهی
در زندان با قرائت بشارت‌های قرآنی شکیبایی می‌ورزیدیم و در نماز مکرراً سوره کوثر می‌خواندیم و به خود تلقین می‌کردیم که کوثر باید به برپایی حکومت اسلامی منجر شود. اما محاسبات مادی حاکی از عدم بازگشت اسلام بود.	اعتماد به وعده‌های الهی و یقین به رسیدن به سرانجام مطلوب
در اولین ساعات تبعید، از خانواده و دوستان منقطع شده بودم و با همه وجود رو به سوی خداوند داشتم. چنین احساسی لذتی فوق‌العاده دارد.	توکل و امید به خدا

برگزاری جلسات برای ادامه فعالیت‌های مبارزاتی	در زمان تبعید، یکی از بستگان آقای رثوفی طرحی را برای فعالیت اسلامی با ما در میان گذاشت.
حفظ ارتباط با خانواده برای تقویت روحیه	خانواده برای دیدار من به ایرانشهر آمدند؛ اما به دلیل گرمی هوا و عدم تجهیز خانه به وسایل سرمایشی و آسایش پس از دو هفته به مشهد بازگشتند.
عمران و بازسازی مسجد به عنوان پایگاه مقاومتی و احیای روحیه دینی در شیعیان	در زمان تبعید، از نخستین کارهای من در ایرانشهر، احیای مسجد آل الرسول بود.
تأکید بر وحدت شیعه و سنی و تبیین اهمیت آن	ایجاد ارتباط با علمای اهل سنت در زمان تبعید و پیشنهاد طرح عملی میلاد رسول خدا ﷺ به عنوان نماد وحدت.
توسل به ائمه اطهار برای دریافت امداد الهی	قطعه‌ای از تربت امام حسین علیه السلام را در میان امواج پرتلاطم سیل پرتاب کردم. لحظاتی نگذشت که به اذن خدا سیل بند آمد.
تحلیل دقیق مسایل و عدم سوء استفاده از سادگی مردم	در شهر پیچید که خانه تبعیدی‌ها را آب نگرفته و آن را کرامتی برای ما تلقی کردند. برایشان توضیح دادم که علت، قرار داشتن خانه در ارتفاع است و کرامتی در کار نیست.
ابراز همملی با دیگران با تمام وجود	با دیدن کودکی که در سیل ایرانشهر جان داده بود، عمیقاً گریستم.
تحلیل عمیق مشکلات و تلاش در رفع آن / عدم تسلیم در برابر شرایط سخت	اولین مشکل بعد از سیل ایرانشهر، گرسنگی بود. شعار «شهر گرسنه را نجات دهید» را اجرا کردیم و درصدد حل آن برآمدیم و با مشهد و یزد و تهران تماس گرفتیم.
حفظ امید / تلاش تشکیلاتی در حل رویدادهای غیرمترقبه	در زمان تبعید، در حل مشکلات سیل ایرانشهر از تجربیات خود در زلزله فردوس استفاده کردم.

برخی آمارها در نیازمندی مردم سیل زده دقیق نبود، ولی حمل بر صحت می کردم و بررسی مجلد نمی کردیم.	علم سختگیری در شرایط بحرانی
برای امداد رسانی سوار اتومبیل شدیم. مردم برای ما دست تکان می دادند و به ما سلام می کردند. پس از برطرف کردن آثار سیل، جشنی برگزار کردیم و من در آن جشن، سخنرانی کردم.	انتقال پیام امید به مردم و ایجاد روابط عاطفی
مأموران مرا متقاعد کردند که راه را ادامه دهیم، اما من قبول نکردم. آن‌ها در برابر من کوتاه آمدند زیرا اولاً با من مأنوس شده بودند و ثانیاً دیده بودند من در برابر خواسته‌های آنان تسلیم نمی شوم.	امتناع از همکاری با زندانبانان در جهت اهداف دشمن
مردم با صدای بلند صلوات می فرستادند و افراد پلیس به هراس و شگفتی افتاده بودند. این حرکت مردم تأثیر زیادی بر ما داشت.	دلسوزی و حمایت مردم نسبت به ما با ذکر دعا و صلوات
نامه‌ای در دو صفحه درباره وقایع جاری از بُعد سیاسی و دینی نوشتم و بعد از مدتی هشت صفحه درباره مسئولیت علما در قبال انقلاب اسلامی و رویارویی با توطئه‌های دشمنان نوشتم که بدون نام در برخی شهرها منتشر شد.	تبیین دین و اوضاع سیاسی و روشنگری درباره وقایع روز
در نامه‌ای به آقای شریعتمداری او را نسبت به خطرات به کار بردن واژه «تدرو» درباره انقلابی‌ها برحذر داشتم و آن را در جهت اهداف دشمن شمردم.	درک اهداف دشمن و استفاده از راهکار مناسب جهت جلوگیری از سوء استفاده دشمن
از تبعید فرار نکردم. چون این کار در شأن من نبود.	حفظ عزت و کرامت با وجود سختی‌ها

رئیس پلیس به من گفت که آزادم و تبعیدم به پایان رسیده. اما من برای جلوگیری از توطئه دشمن و از بین بردنم با یک تصادف ساختگی، گفتم که می مانم.	آگاهی نسبت به توطئه دشمن و مقابله با آن
---	---

جدول ۲: کدگذاری انتخابی عناصر تمدنی معنویت و مقاومت آیت الله خامنه‌ای در دوران اسارت و تبعید

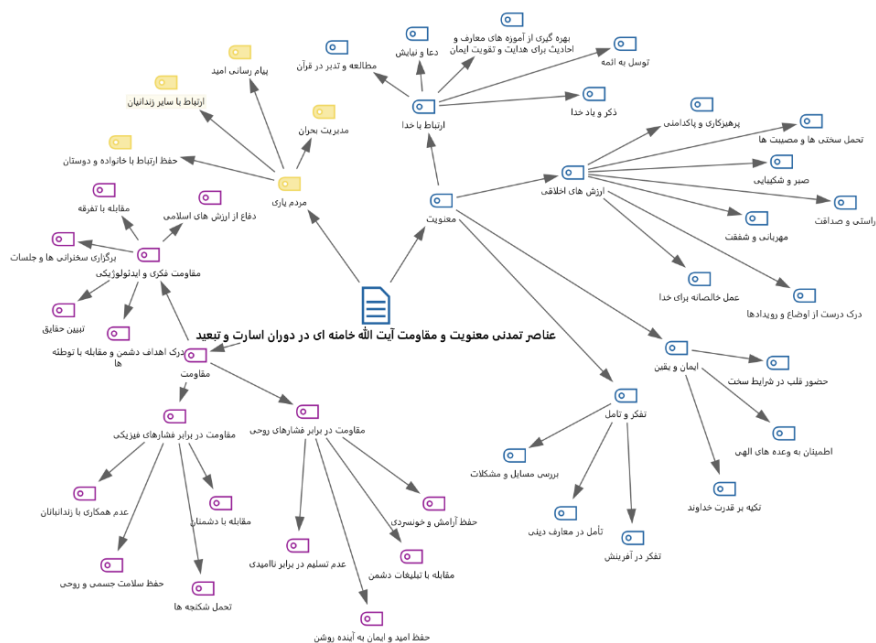
کدگذاری باز	کدگذاری محوری	کدگذاری گزینشی
مطالعه قرآن به عنوان منبع آرامش و امید تمرین مستمر دعا و نیایش و قرآن در لحظات دشوار	دعا و نیایش	ارتباط با خدا (معنویت)
	توسل به ائمه برای دریافت امداد الهی	
پناه به قرآن به عنوان منبع آرامش یاد خدا و اعتقادات یادآور امید و یاری الهی	ذکر و یاد خدا	
بهره‌گیری از آموزه‌های قرآن برای یافتن پاسخ سؤالات	مطالعه و تدبر در قرآن	
بهره‌گیری از آموزه‌های معارف و احادیث برای هدایت و تقویت ایمان	بهره‌گیری از آموزه‌ها برای هدایت و تقویت ایمان	
پرهیزکاری	پرهیزکاری و پاکدامنی	
تحمل سختی دوری از خانواده گذشت و بخشش، تحمل سختی‌ها و مصیبت‌ها با حفظ آرامش و ایمان، گذشت و بخشش صداقت مهربانی با زندانبان‌ها شوخی طبعی با زندانبان‌ها همملی با سایر زندانیان و تلاش در کاهش آلام آنان	صبر و شکیبایی	ارزش‌های اخلاقی (معنویت)
	گذشت و بخشش	
	راستی و صداقت	
	مهربانی و شفقت	

		دلسوزی و حمایت مردم نسبت به ما با ذکر دعا و صلوات
	عمل خالصانه برای خدا	انجام عمل و رفتار با نیت خالص و بدون چشم داشت
	درک درست از اوضاع و رویدادها	دیدگاه عمیق و صحیح نسبت به مسائل
ایمان و یقین (معنویت)	اطمینان به وعده های الهی	اعتماد به وعده های الهی و یقین به رسیدن به سرانجام مطلوب
	حضور قلب در شرایط سخت	
	تکیه بر قدرت خداوند	توکل به خدا و حفظ ارتباط با او
تفکر و تأمل (معنویت)	تشکر در آفرینش	تفکر در آفرینش
	تأمل در معارف دینی	تأمل در معارف دینی
	بررسی مسائل و مشکلات	تحلیل مسائل و رویدادها و یافتن راه حل های مناسب
		تحلیل دقیق مسایل و عدم سوء استفاده از سادگی مردم
مقاومت در برابر فشارهای روحی	حفظ آرامش و خونسردی	حفظ آرامش در شرایط بحرانی
		کنترل احساسات و حفظ آرامش در شرایط بحرانی
		تحمل رنج های روحی
	مقابله با تبلیغات دشمن	درک اهداف و روش های تبلیغی دشمن
		درک روش های تبلیغی دشمن و ارائه پاسخ های مناسب

		حفظ عزت و کرامت نفس
		درک اهداف دشمن و استفاده از راهکار مناسب برای جلوگیری از سوء استفاده دشمن
		حفظ امید به آینده
		عدم تسلیم در شرایط سخت
		امید به آینده و عدم تسلیم در شرایط سخت
مقاومت در برابر فشارهای فیزیکی	تحمل شکنجه‌ها	تحمل رنج‌ها با حفظ اعتقاد
		تحمل شکنجه جسمی و روحی
		تحمل شکنجه با حفظ اعتقاد و امید به آینده
	عدم همکاری با زندانبانان	امتناع از همکاری با زندانبانان و هم‌دلی زندانبانان
		تسلط به مسائل حقوقی
		عدم تسلیم در مقابل زورگویی
	حفظ سلامت جسمی و روحی	تلاش برای حفظ سلامت جسمی در شرایط سخت زندان
	مقابله با دشمنان	ایستادگی در برابر قانون شکنی‌ها
		عمران و بازسازی مسجد به عنوان پایگاه مقاومت و احیای روحیه دینی در شیعیان
مقاومت فکری و ایدئولوژیکی	دفاع از ارزش‌های اسلامی	دفاع از تفکر ضد صهیونیستی
	تبیین حقایق	تأکید بر وحدت شیعه و سنی و تبیین اهمیت آن

		تبیین دین و اوضاع سیاسی و روشنگری درباره وقایع جامعه
	برگزاری سخنرانی ها و جلسات	انتقال پیام های مهم به دیگران از طریق سخنرانی و برگزاری جلسات در زندان
		برگزاری جلسات برای ادامه فعالیت های مبارزاتی
	درک اهداف دشمن و مقابله با توطئه ها	تحمل شکنجه و حفظ اصالت و استواری عقیده
		آگاهی نسبت به توطئه دشمن و مقابله با آن
	مقابله با تفرقه	تأکید بر وحدت شیعه و سنی و تبیین اهمیت آن
مردم یاری و پیوندهای اجتماعی	حفظ ارتباط با خانواده و دوستان	حفظ ارتباط با دوستان زندانی
		حفظ ارتباط با عزیزان در زندان
		حفظ ارتباط با خانواده برای تقویت روحیه
	ارتباط با سایر زندانیان	دوستی و معاشرت با سایر زندانیان
	پیام رسانی امید	هدایت و آگاهی بخشی به دیگران
		انتقال پیام امید به مردم و ایجاد روابط عاطفی
	مدیریت بحران	تلاش تشکیلاتی در حل رویدادهای غیر مترقبه
		عدم سخت گیری در شرایط بحرانی

نمودار MAXQDA عناصر تمدنی معنویت و مقاومت رهبر شهید، حضرت آیت الله خامنه‌ای در دوران اسارت و تبعید

تحلیل عناصر تمدنی معنویت و مقاومت رهبر شهید، حضرت آیت الله خامنه‌ای در دوران اسارت و تبعید

دوران اسارت و تبعید رهبر شهید، حضرت آیت الله خامنه‌ای، پیش از رسیدن به مقام رهبری، نه صرفاً یک دوره تحمل رنج، بلکه بستری برای شکل‌گیری و تبلور «عناصر تمدنی» بود که بعدها در رهبری ایشان تجلی یافت. این عناصر که عمدتاً در دو محور «معنویت» و «مقاومت» قابل دسته‌بندی هستند، ریشه در باورهای عمیق دینی و تجربیات عینی ایشان در سخت‌ترین شرایط دارد.

تحلیل محتوای خاطرات کتاب «خون دلی که لعل شد» نشان می‌دهد که در دوران اسارت و تبعید سه مضمون اصلی به عنوان عناصر تمدنی شخصیت ایشان شکل گرفته است: معنویت، مقاومت و مردم‌یاری.

۱. معنویت؛ پایه و اساس تمدن‌سازی

معنویت در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، نه یک امر فردی و صرفاً عبادی، بلکه بنیان تمدن اسلامی است. ایشان در بیانات خود همواره بر این نکته تأکید داشته‌اند که «سنت‌های الهی» حاکم بر جوامع، قانونی تغییرناپذیر است و «اگر جوامع در برابر دشمنان بایستند و در حالی که بر خدا توکل دارند به وظایف خود عمل کنند، نتیجه، پیروزی و پیشرفت است»^۱ (Khamenei.ir مورخ ۱۳۹۹/۱۲/۴).

این نگاه ریشه در دوران اسارت دارد؛ جایی که ایشان به قرآن پناه می‌برد، با صدای بلند به قرآن خواندن مشغول می‌شد و سعی داشت راه درست را بیابد.

۲. مقاومت؛ تبلور عزت و استقلال

مقاومت در اندیشه و عمل آیت‌الله خامنه‌ای مفهومی فراتر از ایستادگی است. ایشان خود در دوران اسارت، انواع شکنجه‌ها را تحمل کرده و در خاطرات خود بیان نموده‌اند که «از من خواستند از نهضت اسلامی بیزاری بجویم ولی من اظهار مخالفت نمودم. ایشان تصریح می‌کنند خداوند متعال در آیات مکرر قرآن این وعده را داده است که اهل

۱. آیاتی که به این مضمون اشاره دارند: «إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذَلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (آل عمران: ۱۶۱)؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَا تَتَزَعَوْا فَنَفْسَلُوا وَ تَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَ اصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (انفال: ۴۵-۴۶)؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُبَيِّتْ أَقْدَامَكُمْ» (محمد: ۷)؛ «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا... وَ يَنْصُرُكَ اللَّهُ نَصْرًا عَظِيمًا» (فتح: ۱-۳) و

حق، طرفداران حق، پیروز نهایی‌اند. آیات فراوان قرآن بر این معنا دلالت می‌کند»
(Khamenei.ir مورخ ۱۳۹۹/۷/۹).

در جای دیگر ایشان بیان می‌کنند «ما در محاسباتی که باید در مسئله مقاومت در مقابل زورگویان عالم داشته باشیم، باید حقایق مربوط به این زورگویان را درست بدانیم، حقایق مربوط به خودمان را هم بدانیم. یکی از این حقایق «قدرت مقاومت» است»
(Khamenei.ir مورخ ۱۴۰۲/۶/۱۵).

همچنین در سخنان دیگری بیان می‌کنند: «اندیشه مقاومت، قدرتمندترین سلاح یک ملت است. پس طبیعی است که دشمن بخواهد این سلاح را از دست ملت ایران بگیرد» (Khamenei.ir مورخ ۱۳۹۸/۳/۱۴).

۳. مردم‌یاری؛ پیوند معنویت و مقاومت با جامعه

سومین عنصر تمدنی که در دوران اسارت و تبعید آیت‌الله خامنه‌ای شکل گرفت، مردم‌یاری است. این مفهوم، فراتر از ارتباط ساده با مردم شامل همبستگی اجتماعی، پیام‌رسانی امید و مدیریت بحران است. در زندان، ایشان با سایر زندانیان، دوستی و معاشرت داشت، مقداری از غذای خود را به زندانی جدید داد و حتی با فردی ارمنی مأنوس شد. پس از آزادی شیرینی خرید و به زندان رفت و میان زندانیان تقسیم کرد. در تبعید نیز از نخستین کارهای ایشان در ایرانشهر، احیای مسجد آل الرسول بود و با علمای اهل سنت ارتباط برقرار کرد و طرح وحدت را پیشنهاد داد.

این رفتارها نشان‌دهنده حمایت اجتماعی قوی ایشان است که قوی‌ترین پیش‌بینی‌کننده تاب‌آوری در شرایط بحرانی است. در اندیشه ایشان، مردم‌یاری جنبه تمدن‌سازی دارد.

تجلی میراث تمدنی تبعید و اسارت رهبر شهید پس از انقلاب

به طور کلی، مقاومت در نگاه رهبر شهید انقلاب، ریشه در معنویت مجاهدانه داشت که مبارزه با استبداد را عبادتی اجتماعی و شرط احیای عدالت (به عنوان رکن تمدن اسلامی) می دانست (حدادعادل، ۱۳۹۲، ۲۰۵).

این نگاه، مقاومت را از یک کنش دفاعی به یک پروژه آگاهانه تمدنی ارتقا می داد. دوران تبعید و اسارت رهبر شهید در دوران پیشانقلاب به یک کارگاه انسان سازی و شبکه سازی تبدیل شد که از دستاوردهای آن می توان به این موارد اشاره نمود:

- درک عینی از جغرافیای تمدنی ایران: زندگی در مناطق محروم، بنیان های گفتمان عدالت محوری و توسعه متوازن را در ایشان تقویت کرد (حدادعادل، ۱۳۹۲، ۹۵).

- سرمایه گذاری اجتماعی: آموزش جوانان در دوران تبعید، سرمایه اجتماعی مقاومت را ساخت؛ چیزی که بعدها پایه جامعه ی مدنی پسانقلابی شد.

- تولید گفتمان: سخنرانی ها و درس های این دوره، گفتمانی آفرید که مقاومت را با مفاهیم عمیقی مانند انتظار و شهادت پیوند می زد و روحیه تمدنی جدیدی را تغذیه می کرد (خامنه ای، ۱۳۸۹، ۳۲).

- مردم بنیادی: تجربه ارتباط مستقیم با توده ها، مدل حکمرانی مردمی را تقویت کرد. - استقلال فکری: مقاومت در برابر اندیشه های وارداتی، به خود آگاهی تمدنی و اصرار بر الگوی پیشرفت بومی انجامید.

- صلابت و انعطاف: مقاومت طولانی، صلابت در اصول و انعطاف در روش را آموزش داد؛ ترکیبی کلیدی برای انعطاف نهادی تمدن های پایدار (توین بی، ۱۳۶۶، ۱۳۰).

این میراث مستقیماً در نقش های کلان پس از انقلاب نیز متجلی شد که عبارتند از: - رهبری نظام: مهارت مدیریت شبکه های غیررسمی مقاومت، به مدیریت کشور در شرایط تحریم تبدیل شد.

- نقش بین‌المللی: ایشان به نماد فراملی مقاومت ارتقا یافتند و ایران را به یک کنشگر تمدنی در صحنه جهانی تبدیل کردند.

- معمار گفتمان تمدنی: پیوندی که بین پیشرفت علمی، عدالت و معنویت برقرار کردند، چارچوب نظری تمدن نوین اسلامی را ارائه داد.

نتیجه

این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، ابعاد تمدنی شخصیت رهبر شهید انقلاب در دوران اسارت و تبعید را با محوریت کتاب «خون دلی که لعل شد» واکاوی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تجربه زیسته ایشان در دوران حبس و تبعید، نه یک انفعال فردی، بلکه یک «کارگاه تمدن‌سازی» بوده است.

در این دوران، سه رکن «معنویت کنشگر»، «مقاومت هوشمندانه» و «مردم‌یاری راهبردی» درهم تنیده شده و الگویی جامع از تمدن‌سازی اسلامی را ترسیم می‌کند. معنویت در منظومه فکری ایشان، منزوی و فردی نیست؛ بلکه ایمانی است که به «یقین عملی» و «تحمل رنج آگاهانه» منجر می‌شود.

مقاومت نیز از سطح یک واکنش صرف به فشارهای فیزیکی، به یک «مقاومت ایدئولوژیک و تمدنی» ارتقا یافته که با شاخصه‌هایی چون تبیین، امیدآفرینی و حفظ انسجام درونی تعریف می‌شود.

این پژوهش استنتاج می‌کند که ترکیب این عناصر، نه تنها راهبرد عبور از بحران‌های شخصی است، بلکه یک مدل حکمرانی تمدنی است که ظرفیت‌های لازم را برای مواجهه با چالش‌های عصر حاضر و گذار به تمدن نوین اسلامی داراست.

در نگاه رهبری شهید، معنویت نیرویی پویاست که ارتباط با خدا را به بصیرت در میدان عمل پیوند می‌زند. در واقع تمدن نوین اسلامی نیازمند انسان‌هایی است که تکیه‌گاه قدرت خود را از عالم ماده به قدرت لایزال الهی منتقل می‌کنند.

ایشان مقاومت را به یک تهاجم فرهنگی و فکری تبدیل نموده و با تبیین و امیدآفرینی به ایستادگی ادامه داده‌اند. ایشان در سخت‌ترین شرایط نیز محوریت جامعه اسلامی را رها نکردند.

نتایج پژوهش که از طریق کدگذاری صورت گرفته عبارت است از سه مضمون اصلی:

۱. معنویت شامل ارتباط با خدا، ارزش‌های اخلاقی، ایمان و یقین، تفکر و تأمل. ارتباط با خدا عبارت است از: دعا و نیایش، توسل به ائمه، ذکر و یاد خدا، مطالعه و تدبر در قرآن، بهره‌گیری از آموزه‌های معارف و احادیث برای هدایت و تقویت ایمان؛ ارزش‌های اخلاقی عبارت است از: پرهیزگاری و پاکدامنی، صبر و شکیبایی، تحمل سختی‌ها و مصیبت، راستی و صداقت، مهربانی و شفقت، عمل خالصانه برای خدا، درک درست از اوضاع و رویدادها؛

ایمان و یقین عبارت است از: اطمینان به وعده‌های الهی، حضور قلب در شرایط سخت و تکیه بر قدرت خداوند؛

تفکر و تأمل عبارت است از: تفکر در آفرینش، تأمل در معارف دینی، بررسی مسائل و مشکلات.

۲. مقاومت که عبارت است از مقاومت در برابر فشارهای روحی، مقاومت در برابر فشارهای فیزیکی و مقاومت فکری و ایدئولوژی.

مقاومت در برابر فشارهای روحی عبارت است از: حفظ آرامش و خونسردی، مقابله با تبلیغات دشمن، عدم تسلیم در برابر ناامیدی، حفظ امید و ایمان به آینده روشن؛

مقاومت در برابر فشارهای فیزیکی عبارت است از: تحمل شکنجه‌ها، عدم همکاری با زندانبانان، حفظ سلامت جسمی و روحی، مقابله با دشمنان؛
مقاومت فکری و ایدئولوژیکی عبارت است از: دفاع از ارزش‌های اسلامی، تبیین حقایق، برگزاری سخنرانی‌ها و جلسات، درک اهداف دشمن و مقابله با توطئه‌ها و مقابله با تفرقه.
۳. مردم‌یاری عبارت است از: حفظ ارتباط با خانواده و دوستان، ارتباط با سایر زندانیان، پیام‌رسانی امید، مدیریت بحران.

منابع

*قرآن کریم

۱. ابن‌خلدون، عبدالرحمان، **مقدمه ابن‌خلدون**، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۹ش.
۲. توین بی، آرنولد، **بررسی تاریخ تمدن**، ترجمه یعقوب آژند، تهران، انتشارات مولی، ۱۳۶۶ش.
۳. جمعی از نویسندگان، **جستارهایی در زندگی و مبارزات امام خامنه‌ای (پیش از انقلاب)**، تهران، مؤسسه پژوهشی - فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷ش.
۴. حداد عادل، غلامعلی، **معنویت در تمدن اسلامی**، تهران، سروش، ۱۳۹۲ش.
۵. خامنه‌ای، سید علی، **خون دلی که لعل شد**، ترجمه محمد حسین باتمان غلیج، تهران، انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷ش.
۶. خامنه‌ای، سید علی، **طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن**، قم، انتشارات صهبا، ۱۳۸۹ش.
۷. سید احمدخان، رشید، **بیداری اسلامی: از سید جمال الدین اسدآبادی تا انقلاب ایران**، ترجمه مهدی حقیقت‌خواه، تهران، نشر قومس، ۱۳۹۰ش.
۸. طباطبایی، سید محمد حسین، **اصول فلسفه و رئالیسم**، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۵ش.
۹. فرانک، ویکتور، **در جستجوی معنا**، ترجمه کامران بهادری، تهران، انتشارات دنیای نو، ۱۳۸۵ش.
۱۰. فولادی، محمود، **تمدن و معنویت**، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹ش.
۱۱. مورگان، دیوید، **تاریخ مختصر امپراطوری‌های اسلامی**، ترجمه محمد ابراهیم باستانی پاریزی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۸ش.

۱۲. مصباح یزدی، محمد تقی، **آموزش عقاید**، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۰ش.

۱۳. هودگسون، مارشال جی. اس، **پروژه اسلام: تعبیری دیگر از سرگذشت مسلمانان در گستره تاریخ**، ترجمه سید محمد آوینی، جلد اول، تهران، نشر سوره مهر، ۱۳۹۴ش.

۱۴. ابراهیمی، داوود، «نقش ارزش‌های اخلاقی در تمدن‌سازی»، **مطالعات تمدنی**، س ۵، ش ۱۷، ۱۳۹۹ش، صص ۱۱۲-۱۳۵.

۱۵. حسینی، بهنام، «مقاومت معنوی در برابر سلطه فرهنگی»، **مطالعات فرهنگی**، س ۱۰، ش ۳۷، ۱۴۰۰ش، صص ۷۵-۹۲.

۱۶. رحیمی، محمد، «مقاومت در برابر ظلم و ستم از دیدگاه قرآن»، **مطالعات قرآنی**، س ۱۲، ش ۴۷، ۱۴۰۱ش، صص ۷۸-۹۵.

۱۷. محمودی، سارا، «نقش امید و معنویت در سلامت روان»، **روان‌شناسی مثبت‌گرا**، س ۴، ش ۱۵، ۱۳۹۷، صص ۸۳-۷۰.

۱۸. محمدی، فاطمه، «نقش معنویت در تاب‌آوری جوامع در برابر بحران‌ها»، **مددکاری اجتماعی**، س ۱۵، ش ۵۷، ۱۳۹۸ش، صص ۱۱۵-۱۰۰.

۱۹. نقیعی، علی، «معنویت و احیای تمدن اسلامی»، **پژوهش‌های قرآنی**، س ۲۲، ش ۸۴، ۱۴۰۲ش، صص ۱۷۰-۱۵۰.

20. Berelson, B., **Content analysis in communication research**. Glencoe, Ill: Free Press, 1952.

21. Creswell, J. W, **Educational research: Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research**. Boston, MA: Pearson Education, 2012.

22. Elo, S., & Kyngäs, H. The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 2008, 107-115.

23. Braun, V., & Clarke, V. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 2006, 77-101. doi: 10.1191/1478088706qp063oa.

24. Tracy, S. J, **Qualitative research methods: Collecting evidence, crafting analysis, communicating impact**. Oxford: Wiley-Blackwell, 2013.
25. Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. Naturalistic inquiry. Newbury Park, CA: Sage, 1985.
26. Manning, J., & Kunkel, A. Making meaning of meaning-making research: Using qualitative research for studies of social and personal relationships. Journal of Social and Personal, 2014.
27. Janis, Irving L. "The Problem of Validating Content Analysis." 1949, In: pp. 55–82.
28. www.Khamenei.ir